

Roland C. Rasmussen:

Den ny internationale arbejdsdeling

- vækst og ulighed i nye gevandter

Artiklen sammenligner 3 teorier om n.i.a. - den tyske skole, den franske skole og verdenssystemtilgangen.

Fælles for teorierne er deres prioritering af strukturelle forhold som forståelsesramme for n.i.a.

Herindenfor er deres udgangspunkter forskellige, således at den tyske skole arbejder ud fra kapitalakkumulationens værdimæssige side, mens den franske skole beskæftiger sig med den stofflige side. Verdenssystemtilgangen har et mere bredt historisk, genetisk sigte i sin fortolkning af det internationale systems udvikling.

Som følge heraf griber de 3 tilgange fat i 3 forskellige aspekter af n.i.a. Imidlertid generaliserer de alle for kategorisk ud fra deres forskningsresultater, hvilket er blokerende for en samlet forståelse af n.i.a.

1. Indledning

I løbet af de sidste femten år har man været vidne til en ny udviklingstendens i forholdet mellem i- og u-lande.¹ Denne tendens er blevet betegnet som den ny internationale arbejdsdeling (n.i.a.). Jeg vil i denne artikel beskæftige mig med tre teoriretninger, der forsøger at forklare n.i.a.s fremvækst og dynamik.

Hvad er n.i.a., hvorfor er disse tendenser interessante nu, og hvad vil der videre ske? Disse to sidste spørgsmål skaber en del uenighed blandt teoriretningerne. Dette vil blive artiklens hovedsubstans. Med hensyn til det første spørgsmål vil jeg se på, hvad der henholdsvis er det 'nye', det 'internationale', og hvori arbejdsdelingen består.

Når der tales om en ny international arbejdsdeling, sker det med tanke på en allerede eksisterende eller 'gammel' arbejdsdeling mellem center og periferi. Det er karakteristisk herfor, at periferien i sin samhandel med centret har været (og stadig er) leverandør af billige råvarer og næringsmidler, mens centret leverede

1) Betegnelserne u-land og periferi betragtes som synonyme artiklen igennem. Det samme gælder for betegnelserne i-land og center.

Roland C. Rasmussen:

Den ny internationale arbejdsdeling

- vækst og ulighed i nye gevandter

Artiklen sammenligner 3 teorier om n.i.a. - den tyske skole, den franske skole og verdenssystemtilgangen.

Fælles for teorierne er deres prioritering af strukturelle forhold som forståelsesramme for n.i.a.

Herindenfor er deres udgangspunkter forskellige, således at den tyske skole arbejder ud fra kapitalakkumulationens værdimæssige side, mens den franske skole beskæftiger sig med den stofflige side. Verdenssystemtilgangen har et mere bredt historisk, genetisk sigte i sin fortolkning af det internationale systems udvikling.

Som følge heraf griber de 3 tilgange fat i 3 forskellige aspekter af n.i.a. Imidlertid generaliserer de alle for kategorisk ud fra deres forskningsresultater, hvilket er blokerende for en samlet forståelse af n.i.a.

1. Indledning

I løbet af de sidste femten år har man været vidne til en ny udviklingstendens i forholdet mellem i- og u-lande.¹ Denne tendens er blevet betegnet som den ny internationale arbejdsdeling (n.i.a.). Jeg vil i denne artikel beskæftige mig med tre teoriretninger, der forsøger at forklare n.i.a.s fremvækst og dynamik.

Hvad er n.i.a., hvorfor er disse tendenser interessante nu, og hvad vil der videre ske? Disse to sidste spørgsmål skaber en del uenighed blandt teoriretningerne. Dette vil blive artiklens hovedsubstans. Med hensyn til det første spørgsmål vil jeg se på, hvad der henholdsvis er det 'nye', det 'internationale', og hvori arbejdsdelingen består.

Når der tales om en ny international arbejdsdeling, sker det med tanke på en allerede eksisterende eller 'gammel' arbejdsdeling mellem center og periferi. Det er karakteristisk herfor, at periferien i sin samhandel med centret har været (og stadig er) leverandør af billige råvarer og næringsmidler, mens centret leverede

1) Betegnelserne u-land og periferi betragtes som synonyme artiklen igennem. Det samme gælder for betegnelserne i-land og center.

industrielt forarbejdede varer, såvel i form af halvfabrikata til periferiens sporadiske industri som egentlige forbrugsvarer til dens overklasse. Det nye består i, at arbejdskraftskrævende dele af industrielle produktionsprocesser flyttes til periferilandene. Udflytning af produktion har især fundet sted inden for tekstil- og beklædningsindustrien, elektronikproduktion, skibsværfter og stålværker. Men næsten alle brancher er udsat for fænomenet.

Det internationale aspekt kommer ind i billedet, ved at en stor del af denne industriproduktion i periferien sendes ud på verdensmarkedet, hvoraf den betydeligste del jo findes i centret. Herved konkurrerer produktionen i periferien direkte med den tilsvarende, tilbageblevne produktion i centret og stiller denne over for en ny udfordring.

Der tegner sig nu omridset af en arbejdsdeling mellem center og periferi inden for industriel produktion af halvfabrikata og forbrugsvarer, hvor periferien foreløbigt er ved at få tildelt sin bestemte plads og funktion i et globalt produktionssystem som leverandør af arbejdskraftskrævende varer. Produkter, der er mere kapital- og videnskrævende, vil endnu mere udpræget blive centrets fremtidige domæne.

Dermed vil produktionsindretningen i center og periferi blive komplementær og tilsammen danne ét stort kapitalistisk verdensmarked.

Grunden til at tendenserne til n.i.a. tegner sig så klart netop nu er en kombination af flere forudsætninger.

Blandt de væsentligste karaktertræk ved de u-lande, der eksporterer industrivarer til i-landene, er, at der findes billig og rigelig arbejdskraft, der kan indgå i moderne industriel produktion samt at disse u-lande har valgt at følge en eksportorienteret udviklingsvej.

Andre årsager skal man finde i centret, hvor voksende problemer for dele af kapitalen har tvunget den til at søge sine produktionsomkostninger mindsket ved at flytte ud til lavtlønsområder.

Et helt tredje sæt af årsager er af teknologisk karakter, såsom bedre EDB-maskiner, der kan styre decentraliserede produktioner og udvikling af bedre transportmidler. Der er altså både tale om, at periferien har nogle attraktionsmomenter, og at udviklingen i cen-

tret har tvunget en bestemt udvikling frem. Den videre udvikling af n.i.a. skal selvfølgelig ses i forlængelse heraf.

Men de hidtidige betingelser er også under forandring, fordi nogle aktører søger at udnytte mulighederne for globaliseringen af industriproduktionen, mens andre aktører søger at gå imod strømmen. Blandt de, der følger strømmen, forsøger centrets multinationale selskaber (mns) at øge deres engagement i periferien for at udnytte den billige arbejdskraft. U-landenes regeringer søger også at få sin del af væksten ved at gribe direkte ind i produktionen. Denne satsning vil også skubbe på tendenserne til n.i.a.

Idet hovedparten af industriproduktionen eksporteres til i-landene, udsættes et bredt spektrum af brancher for hård konkurrence, der tvinger virksomhederne til at foretage et valg mellem rationalisering, udflytning til periferien eller lukning - alt med tab af arbejdspladser i centret som følge. Dette vil statsmagten i centret formodentlig søge at modvirke i sin industri- og handelspolitik, hvilket kan yde sit specielle bidrag til at udforme n.i.a. Endvidere vil de forskellige klassekræfter i center og periferi også påvirke den videre udvikling direkte gennem politiske krav.

Alt dette udgør kræfter, der vil gøre n.i.a. til en modsætningsfyldt udvikling.

Med denne hastigt opridsede fortolkning af n.i.a. som baggrund vil artiklens formål være at fremlægge og konfrontere tre forskellige teoriretninger, der alle i deres forklaring af n.i.a. lægger vægt på at inddrage strukturelle elementer frem for enkeltbegivenheders og enkeltaktørers indflydelse.

Hver teoriretning vil blive anskuet i tre lag, nemlig ud fra sit indhold, sit gyldighedsområde og ud fra sin forklaringskraft inden for dette gyldighedsområde.

I beskrivelsen af teoriindholdet vil jeg kort se på den tradition, som den enkelte teoriretning indskriver sig i - dens "stamfædre". Dette vil antyde de forskellige vinkler, ad hvilke de tre retninger søger at arbejde sig ind på problemområdet. Hovedformålet med dette første lag er imidlertid at vise teoriansatsens model, dvs. dens udsagn om de begreber og sammenhænge, årsag og virkning, hvorudfra den vil forstå og forklare udviklingen af n.i.a.

Som det andet lag vurderes det område, hvorindenfor teoriansats-

en kan siges at være gyldig. Med område menes både det tidsmæssige og det rumlige - dens analyseenhed - samt teoriens placering mellem universalitet og petikularitet - dvs. analyseniveauet.

Det er inden for gyldighedsområdet, at man bedst kan sige noget om teoriens forklaringskraft. Heri indgår bl.a. en vurdering af det empiriske grundlag for dens udsagn. I forlængelse heraf vil jeg kort komme ind på, at de tre teorier har tendens til at strække deres generaliseringer længere end den afgrænsning, der ligger i gyldighedsområdet.

1. Den tyske skole - Verdensmarkedsteorier

Den tyske skole² tager udgangspunkt i en kritik af Lenins imperialismeteorii. Hovedindholdet heri var, at der er en sammenhæng mellem overakkumulation og international ekspansion.³ Den tyske skole søger at relativere Lenins monopolteori og finder, at værdiloven sætter sig igennem nationalt og dermed sørger for en udligning af profit, produktivitet, løn- og arbejdsvilkår inden for den enkelte nation. Udligningen formidles af konkurrencen og markedsmekanismerne. De mener ikke, at monopoldannelse har virket blokerende for værdilovens udbredelse.

Teoriindholdet

I sin forklaring af de internationale økonomiske relationer (varehandel og kapitalbevægelser) knytter den tyske skole an til Ricardos udenrigshandelsteori om absolutte og relative fordele i en idealsituation med frit virkende markeds kræfter.

I den tyske skoles øjne består verdensmarkedet generelt af sideordnede nationale enheder - reproduktionssfærer. I den historisk

2) Som eksponenter for den tyske skole kan jeg fremhæve K. Busch, Die multi-nationale Konzerne, Frankfurt, 1974; C. Neusüss, Imperialismus und Weltmarktbewegung des Kapitals, Erlangen, 1972; W. Schoeller, Weltmarkt und Reproduktion des Kapitals, Frankfurt, 1976. Disse udgør den såkaldte Berliner-skole centreret omkring tidsskriftet PROKLA. Dertil kan man så knytte Fröbel, Heinrichs og Kreye, Die neue internationale Arbeitsteilung, Hamburg, 1977.

3) Denne sammenhæng går på, at overakkumulationen skaber krise, som kapitalen søger at løse ved eksport af varer og kapital til periferien. Der er flere nuancer inden for denne forklaringsramme. Se f.eks. Den tyske historiker, nr. 11, pp. 42ff.

specifikke fase, som vi nu befinder os i, har kapitalen endnu ikke været i stand til fuldstændigt at nedbryde og underordne de før-kapitalistiske strukturer i periferien og skabe en "selvbærende kapitalistisk udvikling", som det ellers er sket i centret. Årsagen hertil er begrænsningerne i kapitalens internationale bevægelighed. Forholdet mellem center og periferi er præget af ulighed, således at periferien i dag indgår som et underordnet led i et kapitalistisk verdensmarked.

For at forstå den tyske skoles argumentation omkring de internationale relationer, må vi se på, hvorledes der er gjort forsøg på at blokere værdilovens udbredelse på verdensplan.

Fra statslig side er udbredelsen blevet modvirket ved valutakursmanipulationer. En devaluering kan give et land med relativt ringe produktivitet en bedre konkurrenceevne på verdensmarkedet.

Denne tankegang vil især være af betydning for varehandelen. Til forklaring af tværnationale investeringer fortsætter den tyske skole sin argumentation ud fra valutakursproblematikken. De mest produktive firmaer i centret søger at omgå valutakursbeskyttelsen, som landene har oprettet ved at investere direkte i industrien i de pågældende lande. På den måde kan firmaerne bevare eksisterende markeder eller erobre nye, fordi forskellen i konkurrenceevne vil blive udlignet.

Den tyske skoles forklaringer var dog i begyndelsen centreret om relationerne centerlandene indbyrdes. Dette var naturligt nok i betragtning af, at den altovervejende del af verdenshandelen med industrivarer og de tværnationale investeringer inden for industri-sektoren foregik her på den tid, hvor teorien udvikledes.

Indtil 1977 var relationerne mellem center og periferi kun analyseret i beskeden grad inden for den tyske skole. Den argumentation, der derefter opstod omkring disse relationer, fulgte stort set de retningslinier, som er antydnet ovenfor. Drivkraften for centerlandenes investeringer har været et ønske om at omgå periferi-landenes told- og valutakursmure for derved at vinde indpas på det lokale marked i visse periferilande.

Derimod har de "lidt ældre" inden for den tyske skole ikke set på de for os interessante forhold - investeringer i periferiens eksportindustri. Her træder Fröbel, Heinrichs og Kreye til som et nyt skud på den tyske skoles stamme.

De nye center-periferirelationer skal forstås ud fra centerkapitalens jagt efter ekstraprofitter. Dette er drivkraften for centerlandenes investeringer i periferien.

Deres argumentation kan reduceres til to udviklingsmodeller, der begge karakteriseres som kapitalistiske.

Den ene angår centret, hvor den kapitalistiske produktionsmåde har sat sig igennem over en flerhundredårig proces. Kapitalen har underordnet sig befolkningen i form af den frie lønarbejder. Men det har ikke været uden modstand fra befolkningens side. Kampens indhold har oftest været en strid om reallønnens størrelse, og i denne kamp har arbejderbevægelsens i centret haft en vis succes.

Desuden betød store produktivitetstigninger, at lønnen kunne stige, mens løn- og profitkvotens indbyrdes forhold stort set har været uforandret.

Dette var baggrunden for et såkaldt socialpartnerskab mellem kapital og fagforening formidlet via staten. Det har i vid udstrækning sørget for en relativt rolig og stabil politisk udvikling.

Samtidig betød den øgede købekraft som følge af reallønstigningen og udvidelsen af arbejdsstyrken, at der udviklede sig et stort indre marked for en masseforbrugsvareindustri. Denne model var tilsyneladende "selvbærende" - i hvert fald indtil begyndelsen af 70'erne, hvor tendenserne til n.i.a. tog fart.

Inden for den tyske skole betegnes udviklingen i periferien slet og ret som perifer-kapitalistisk. De væsentligste træk heri er en usammenhængende produktionsstruktur, der er en kombination af såvel feudale som kapitalistiske elementer, men underordnet den kapitalistiske produktionsmåde. For periferiens produktionsstruktur er nemlig komplementær til og indrettet efter centrets behov. Det kan f.eks. være produktion af billige rå- og fødevarer. Det kan også være billig arbejdskraft, hvilket er af nok så stor betydning m.h.p. n.i.a. Ved at udnytte alt dette har centret kunnet billiggøre de enkelte dele i dets produktionsproces (råvarerne og arbejdskraftens reproduktionsomkostninger). Periferien har derved fået tildelt en ret nøje defineret plads i den internationale arbejdsdeling.

I periferien er kun undtagelsesvis udviklet et betydende indre marked, fordi der bl.a. ikke har kunnet skabes kraftige produktivitetsforbedringer i landbruget og industrien. Desuden har der

manglet politiske kræfter, som dels kunne gennemføre en fuldstændig kapitalistisk underordning af førkapitalistiske produktionsmåder, og som dels kunne rette op på en meget skæv indkomstfordeling. Lønnen til arbejdskraften er blevet og bliver fortsat betragtet som et omkostningselement og ikke som en efterspørgselskabende faktor.

I centret har der siden begyndelsen af 1970'erne været krisetegn, hvilket ifølge Fröbel et al. især skyldes oprettelsen af en konkurrencedygtig industriproduktion i periferien. Dette er sket ved en decentralisering af produktionen og en global udbredelse af kapitalistisk produktion og reproduktion af arbejdskraften. Nogle væsentlige årsager hertil er ændringer af økonomisk, social og politisk art på verdensmarkedet.

Det er for det første en tiltagende opsplitning af arbejdsprocessen i enklere dele, der kan udføres af arbejdskraft med en kort tillæringsperiode.

For det andet er der foregået en kraftig udvikling inden for kommunikations- og transportteknologien, der muliggør en styring af geografisk vidt adskilte dele af en produktionsproces og en billig transport af varerne.

For det tredje fremhæves eksistensen af en (nærmest) uendelig reservearmé af arbejdskraft i periferien, der hurtigt kan tillæres og indgå i industriel produktion med en produktivitet, der nærmer sig eller til tider overstiger produktiviteten i tilsvarende produktioner i centret.

Disse tre elementer udgør nogle muligheder for en globalisering af produktionsprocessen. Men samtidig må der også sikres fri bevægelighed for varer og kapital. Dette betragter Fröbel et al. som nogenlunde opfyldt i dag. Endelig er det en klar forudsætning, at der hos de perifere stater skal være en vilje til at følge en eksportorienteret industrialiseringsstrategi - altså et politisk spørgsmål.

Disse tendenser åbner ifølge Fröbel et al. op for perspektiverne om ét samlet verdensmarked for arbejdskraft og produktionssteder, hvor markedsmekanismerne og konkurrencen vil virke, d.v.s. værdilovens internationale gennem sættelse i en verden med små vækst-

rater, fordi reallønssfaldet i centret ikke i tilstrækkelig grad vil kunne modvirkes af en stigende realløn i periferien og dermed skaffe en udvidet efterspørgsel som en følge af periferiens industrialisering.

Gyldighedsområdet

Den tyske skoles hovedinteresse er "senkapitalismens" udvikling. Til forståelse af de nyeste træk heri - n.i.a. - drager især Fröbel et al. nogle historiske paralleller til Englands industrialisering,⁴ men dette har nærmest en uddybende funktion i forhold til det egentlige fokus, som er kapitalismens ulige udvikling i dag og fremover.

Sammenlignet med sine "forfædre" har Fröbel et al. yderligere indskrænket sit arbejdsfelt til at behandle en aktuel fase, hvor tværnationale investeringer spiller en stor rolle til forklaring af nye træk i udviklingsmønstret mellem center og periferi. Starten af denne fase daterer sig i hvert fald ikke længere tilbage end til 1945.

M.h.t. det rumlige er den tyske skole og Fröbel et al. mere vidtfavnende, idet analyserne omhandler hele den kapitalistiske del af verden. Det vil sige, at de kapitalistiske periferilande inddrages som et væsentligt og selvstændigt led i analysen. Desuden forsøger Fröbel et al. at inddrage en del af den vestlige samhandel med Østeuropa og Sovjet i sine undersøgelser.

Analyseenheden for den tyske skole og specielt for Fröbel et al. er kapitalens almene bevægelser og i den mere konkrete analyse den vesttyske kapitals ageren over for periferien. Det er karakteristisk for den tyske skole, at spørgsmålet om monopolistiske markedsforhold får en meget lille plads i deres forklaringskatalog. Fröbel fremhæver, at udflytningen af produktionen er uafhængig af firmastørrelse. Undersøgelser fra bl.a. Danmark og Sverige viser at dette ikke er korrekt som en generel tese.⁵

4) Starnberger Studien 4, Strukturveränderungen in der kapitalistischen Weltwirtschaft, Frankfurt, 1980, Suhrkamp.

5) J. Holst og R. Rasmussen, Offerlam eller beskyttet rekonvalescent?, Århus, 1980, p. 223.

Endelig beskæftiger den tyske skole sig ikke meget med statslige indgreb og undervurderer derfor betydningen og karakteren af de indgreb, som staten foretager. Tydeligst er det eksemplificeret på netop de områder, hvor industriimporten fra u-landene er af størst betydning. For beskyttelse af egne industrier oprettes fint-maskede protektionistiske net, eller også gives der store statstilskud til de truede brancher. Som eksempel kan man nævne tekstil- og beklædningsområdet.

Det hænger lidt sammen med, at den tyske skole henter sine forklaringer på et ret højt abstraktionsniveau i modsætning til bl.a. borgerlige teoretikere. Den tyske skole følger værdilovens virke på verdensplan og forbliver dermed på et analyseniveau, hvor kapitalen betragtes som "et samfundsmæssigt forhold"⁶ - en nationalkapital.

Forklaringskraft

Fra dette abstrakte analyseniveau har det imidlertid været vanskeligt at foretage de nødvendige konkretiseringer, der kan eftervise de påståede ændringer.

Fröbel et al. benytter sig i sin dokumentation af tilgængelig statistik. Imidlertid tjener dette enorme talmateriale ikke til at uddybe begreber og relationer, som ifølge deres teoretiske forståelse er væsentlige. Der er kun meget få overvejelser omkring så centrale størrelser som profitrate, organisk sammensætning, arbejdskraftens kvalifikationer i center og periferi samt om transport- og kommunikationssektorens produktivitetsudvikling.

Derved bliver det snarere sandsynliggørelsen af en tendens mere end en blotlægning af et årsags-virkningsforhold og af dynamiske faktorer, som Fröbel et al. indfanger i deres datamateriale.

Derfor burde den tyske skole og måske især Fröbel et al. indarbejde en vis forsigtighed i deres generalisationer. Men når det er sagt, kan det også konstateres, at der ligger en guldgrube af oplysninger i Fröbel et al.s datamateriale - såvel i den statistiske afdeling som i form af interviews og avisudklip.

6) "Kapital als Gesellschaftliches Verhältnis", som det udtrykkes af forfatterne selv.

Men man må også være klar over, at der ikke er gjort de samme bestræbelser for at indsamle materiale til belysning af andre tendenser i verdensøkonomien. På dette punkt kan opmærksomheden rettes mod den franske skole.

2. Den franske skole - Det nationale produktionssystem

Hvor den tyske skole i sin Lenin- og monopolkritik faktisk kom til at bygge på richardianske ideer og neoklassiske udsagn om markedsmechanismernes udligningstendenser, og dermed nedtonede betydningen af direkte statsindgreb i økonomien, grundlagdes den franske skole⁷ med en kritik af neoklassikerne.

Nøglebegrebet hos neoklassikerne - ligevægt - blev erstattet med begreberne struktur og magt. Denne magt udgik dels fra de multinationale selskaber og dels fra staten.

Det er således interessant at konstatere, at den franske diskussion - såvel blandt borgerlige som marxister - har været betydelig mere koncentreret omkring den statslige planlægning og direkte indgreb i den økonomiske udvikling. Men ellers var studieobjektet hovedsagelig relationerne mellem center og periferi - relationer der var præget af ulighed, afhængighed og centrets dominans.

Teoriindholdet

Hovedindholdet i den franske skoles grundlæggende argumentation er, at de multinationale selskaber dannede såkaldte vækstopoler, der hovedsagelig havde sæde i centret. Her var der tale om skabelse af bagudrettede koblinger,⁸ mens mns i periferien oftest havde en blokerende virkning over for produktivkraftudviklingen. For at overvinde denne blokering fordredes statsindgreb for at kunne muliggøre oprettelsen af vækstopoler. Staten skulle sørge for, at der

7) C. Palloix, Proces de production et crise du capitalisme, Paris, 1977.
Travail et production, Paris, 1978.

Den mest fremtrædende blandt de borgerlige teoretikere inden for den franske skole var F. Perroux.

Althusser og Poulantzas har en ganske anden analyseenhed og metode i deres arbejder. Poulantzas har i 1973 forsøgt at se internationaliseringen på samfundsformationsniveau med specielt henblik på problematikken omkring statens indgreb og funktioner. Se f.eks. i tidsskriftet Oktobre nr. 1/2, 1974.

8) D.v.s., at den fornyelse af produkter og forbedring af produktionsprocessen, der finder sted i disse mns, breder sig til andre dele af centrets produktion.

blev skabt "industrialiserende industrier"⁹ i periferien, på hvilke en sammenhængende national industristruktur kunne opbygges - et nationalt produktionssystem. Staten skulle gribe ind ved at sikre kapital og teknologi samt ved at beskytte mod konkurrencen fra verdensmarkedet i opbygningsfasen.

Det nationale produktionssystem består af sektorer. En sektor består i sin grundlæggende udformning af dels en produktionsmiddelproduktion og dels af forbrugsvareproducenter. Ofte foregår dette inden for én koncerns domæne, således at den kontrollerer et såkaldt produktionsvertikale.¹⁰ Kontrollen over dette vertikale er af stor betydning for opretholdelsen af et sammenhængende nationalt produktionssystem, hvilket betragtes som et politisk mål af den franske skole.

Jeg vil nu uddybe den franske skoles syn på, hvad der er sket i forholdet mellem center og periferi i modelform.

Grundlaget for deres udviklingsstudier er en udvidelse af produktcyklusteorien til både at dække et produkts og en produktionsproces' udvikling.¹¹ Samtidig opererer denne model med tre kategorier af lande, nemlig højt-, middel- og lavtlønslande.

Et produkt gennemgår forskellige faser.

I introduktionsfasen afsættes der små, men hastigt stigende mængder af varen. Her er der gode muligheder for at opnå ekstra-profitter, fordi der er tale om et beskyttet marked. I denne fase udgør forskningsudgifterne sædvanligvis en stor del af omkostningerne, og produktionen af relativt arbejdsintensiv. Hertil kræves der en højtuddannet arbejdskraft, der helst skal befinde sig og fungere i "det rigtige miljø".¹² Desuden spiller forhold som tæt

9) Hermed menes fabrikker, hvor der laves produktionsmidler.

10) Dette kaldes også for vertikal integration i produktionsprocessen. Dette begreb (produktionsvertikale) har en noget snævrere betydning end en sektor. Man kan måske betragte det som et spirende forsøg på at kombinere en sektor og en branchebetragtning. Se E.S. Andersen m.fl., Industriel udvikling og industrikrise, AUC, 1978, pp. 80ff.

11) Oprindeligt har produktcyklusteoriens anvendelsesområde været begrænset til en enkelt vares udvikling. En kort gennemgang findes i E.S. Andersen, Eksportudvikling, erhvervsstruktur og forskningspolitik, AUC, 1978, pp. 46ff.

12) D.v.s. i tæt relation til uddannelsessteder, kolleger på andre virksomheder, teknologiske institutter samt at have adgang til højt udviklet grundforskning.

kontakt til kunderne og maskinleverandørerne en væsentlig rolle for at klare praktiske problemer i forbindelse med introduktionen af produktet.

Disse betingelser er hyppigst opfyldt i et højt-lønsland (centret).

Dernæst indtræder en vækstfase, hvor afsætningen ekspanderer kraftigt. Masseproduktion bliver nu anvendt i stigende grad for at billiggøre produktionen. Markedet præges af en hårdere konkurrence, idet andre firmaer evner at fremstille produktet. Der er nu et mindre behov for den højtuddannede videnskabelige arbejdskraft i denne specifikke produktion, fordi de teknologiske ændringer foregår i et langsommere tempo. Derimod er der et større behov for ufaglært arbejdskraft og kapital til investeringer i maskiner, der kan bidrage til en forbedring af fremstillingsprocessen. Produktionen bliver nu mere kapitalintensiv p.g.a. mekaniseringen. I denne anden fase kan produktionen begynde at blive flyttet til et middellønsland, hvor den ufaglærte arbejdskraft er billigere og produktionsbetingelserne i øvrigt er opfyldt. Varehandelen foregår nu i stigende omfang fra middellønslandet til de to øvrige kategorier. Fra højt-lønslandet leveres kapital og produktionsudstyr. Hermed spredes produktionsprocessen globalt.

I den tredje fase - den modne fase - ophører væksten i efterspørgslen, fordi markedet er ved at være dækket. Behovet for teknologisk udvikling og dermed videnskabeligt uddannet arbejdskraft er nu yderst ringe. Produktionen kan med fordel foregå i et decideret lavtlønsland, fordi en minimering af lønomkostningerne i den standardiserede produktion nu er det væsentligste konkurrencemoment. Fra lavtlønslandet eksporteres produktet især til højt-lønslandene, hvis forbrugsmønster det passer til.

Imidlertid er der i den mellemliggende tid sket en del i højt-lønslandet. Efter samme model som just skitseret er der ved et forskningsarbejde lavet en produktforbedring eller -fornyelse, som nu er i færd med at overtage markedet fra det oprindelige produkt.¹³

13) Dette har hyppigt været tilfældet inden for visse brancher, således at de har undgået stagnationsfasen p.g.a. produktfornyelse. Dette er blevet kaldt for strukturelle vækstindustrier af J. Hirsch i Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals, Frankfurt, 1974, p. 149.

Modellen angiver altså her et mønster for en international arbejdsdeling mellem tre typer af lande med forskelligt lønniveau, der er forklaret ud fra et produkts og en produktionsproces' udvikling. Det ses endvidere, at det er udviklingen i højt-lønslandene, der giver dynamikken. Her opfindes produktet, og her er hovedafsætningsmarkedet.

Dynamikken ligger i, at firmaerne af konkurrencen bliver tvunget til at flytte produktionen til lande med et lavere lønniveau.

Modellen antyder også betydningen af et sammenhængende nationalt produktionssystem, hvilket ifølge denne model ikke findes i lavtlønslande. De er således dømt til afhængighed af højt-lønslandenes mns. Der eksisterer et ensidigt dominansforhold.

Hermed er der peget på, hvor meget det betyder, at innovationen og produktionen koncentrerer inden for store kapitalgrupper. I denne (det skal indrømmes noget forenklet) model bliver mns hovedaktøren.

I Danmark er der foretaget en uddybende analyse af et nationalt produktionssystem og hjemmemarkedets betydning for teknologiudvikling og eksportspecialisering.¹⁴ I dette projekt fortsættes ad de af Palloix afstukne linier, men perspektivet indsnævres til stort set kun at dække den første fase i produktcyklen. Modellen kan i al sin enkelthed illustreres således:

hjemmemarkedet → teknologiudvikling → eksportspecialisering.

Grundpåstanden er, at relationerne mellem producenterne og brugerne er det helt væsentlige. Teknologiudviklingen hos producenterne af produktionsmidler er afhængig af en reaktion fra brugerne, der angår produktets anvendelighed, og hvilke modifikationer der må foretages.

Dette kan bedst foregå inden for samme nation af historiske, kulturelle og institutionelle årsager. Som eksempler fremhæves sprog, uddannelsesmæssig baggrund og statens formidlende mellem-

14) Det drejer sig om "an analysis of interdependent technological development processes, which influence several branches of industry". S. Kjeldsen-Kragh, *Technical Innovation and National Economic Performance*, Ålborg, 1981, p. 70. IKE-projektet ved Institut for Produktion ved AUC.

komst. Det sidste er nok det væsentligste set i et fremtidsperspektiv og i politisk sammenhæng.

Et tæt samarbejde mellem producent og bruger i ét land vil ifølge denne tankegang kunne skabe et sammenhængende produktionssystem inden for en bestemt sektor og dermed gøde jorden for en teknologisk udvikling. Det kan så give landet en stærk konkurrenceposition på verdensmarkedet inden for denne sektor. Som et historisk eksempel fremhæves ofte det landbrugsindustrielle kompleks i Danmark, der har givet Danmarks landbrugsmaskinproduktion en stærk placering på verdensmarkedet.

I denne tankegang anes det økonomiske grundlag for en mere selvstændig national politik. Staten kan ud fra dette sammenhængende nationale produktionssystem arbejde videre på at modvirke spredningen af produktionsprocessen, således at globaliseringen i mindre grad får negative effekter for landet.

Gyldighedsområde

Hvor den tyske skoles analyser foregik på "gesamtkapitalniveau" med nationalstatslige enheder som analyseobjekt, og de mere konkrete analyser af Fröbel et al. foregik på brancheniveau, er sektoren det centrale for den franske marxistiske skole som analyseenhed.

Ganske vist startede den franske skole også med brancheanalyser, men dette er senere blevet kritiseret og forladt (for på det seneste at blive genoptaget!). Hovedargumentet var, at man ved en brancheanalyse undervurderede graden af sammenhæng i det nationale og internationale produktionssystem. Samtidig ville der være fare for at overvurdere mulighederne for og hastigheden af udligningen af de internationale produktivitetsforskelle samt en tendens til at overbetone markedskræfternes styringsevne.

Afgrænsningen og præciseringen af gyldighedsområdet for den franske skoles senere arbejder må indeholde følgende elementer:

For det første må det vurderes, hvilke implikationer det har at udvide produktionscyklusteoriens anvendelsesområde til at dække en hel sektor. Oprindeligt gjaldt faseinddelingerne for en bestemt vare. Nu bliver ideen brugt om produktionskomplekser, der består af enheder fra forskellige brancher. De produkter, der bliver brugt som halvfabrikata, vil nok oftest befinde sig i forskellige faser i

produktcyklen. De vil dermed være undergivet forskellige produktions- og markedsbetingelser. F.eks. kan det tænkes, at dele heraf er standardiserede og dermed i den modne fase, hvorfor det ikke er så selvfølgeligt, at de bliver produceret i et centerland som resten af produktet, men derimod må importeres som komponent fra et lavtlønsland. Hvis dette rent faktisk viser sig at være udbredt, bliver det betydeligt vanskeligere at oprette sammenhængende nationale produktionskomplekser.

I sammenhæng hermed må det for det andet konstateres, at dersom man accepterer tanken om den hjemmemarkedsbestemte eksportspecialisering, vil analysen hovedsagelig komme til at dreje sig om innovationsfasen og herunder specielt produktinnovationer, hvilket forfatterne da også selv fremhæver. De øvrige faser og procesinnovationerne må imidlertid også inddrages. Ellers bliver det svært at koble en skelnen mellem produkt- og procesinnovation til de forskellige faser, som teorien derom oprindeligt gør det.

Når dette er sagt, er det for det tredje indlysende, at den franske skoles gyldighedsområde indsnævres til at være de højtudviklede centerlande. I disse lande lokaliseres industrier eller produktionskomplekser, hvis produkter befinder sig i den første fase. Det er endvidere i centret, at der overhovedet findes det indre marked, hvorpå teknologiudviklingen skal bygge, og hvorfra feedback'en skal komme. Hermed må det siges, at den væsentlige del, der dækkes af begrebet n.i.a., reelt udelades af forklaringen.

Forklaringskraft

Det må konstateres, at det selv blandt centerlande kun er de færreste,¹⁵ der vil have mulighed for tilnærmelsesvis at opnå blot en vis grad af økonomisk selvstændighed. De fleste lande må "vælge", hvilket specialiseringsmønster de vil opdyrke. De vil blive yderst afhængige af udviklingen på verdensmarkedet. Afhængigheden vil i bedste fald blive genskabt på et andet niveau.

Selv med behørig hensyntagen til disse forhold begrænses den franske skoles udsagn af, at mns ikke i tilstrækkelig grad er

15) Faktorer som landestørrelse, ressourcetilgang, udviklingsniveau for produktivkræfterne i bred forstand må være vigtige i en bedømmelse af, hvilke lande der har muligheder for den skitserede udvikling.

indarbejdet i teorierne. Hvorfor kan de pågældende feed-backmekanismer og udviklingen af koblinger ikke finde sted inden for det samme multinationale selskab? Så kunne dette firma jo udnytte de fordele, der ligger i, at forskellige dele af produktionen inden for vertikalet kan foregå i forskellige typer af lande.

Det forekommer så meget mere nærliggende, når det drejer sig om halvfabrikata og komponenter. Netop inden for denne type handel spiller mns en væsentlig rolle. Dette kan antydes ved, at ca. 30% af verdenshandelen i 1974 udgjordes af handel, der ikke gik på tværs af "firmagrænser".

Dette er nok det væsentligste problem, som den franske skole står overfor i betragtning af det relativt konkrete analyseniveau, som den har valgt at arbejde på. For her er de væsentligste fremtrædelsesformer i dag en tendens til opsplitning, decentralisering og internationalisering af produktionsprocessen inden for de multinationale selskabers regi.

Hermed har den franske skole - ligesom den tyske - generaliseret ud over, hvad der er baggrund for.

For at indkredse den franske skoles forklaringskraft nærmere er det frugtbart at præcisere det historiske perspektiv, hvori de beskrevne processer foregår. Som et historisk tilbageblik på udviklingen af centerlandenes industristrukturer lyder teorien umiddelbart ret plausibel som en delforklaring. Men i dag foregår udviklingen inden for et helt andet verdensmarked, hvor internationaliseringen af den produktive kapital og integrationen af de forskellige landes økonomier er det dominerende træk. Betydningen af dette må medreflekteres. Det historiske perspektiv er ligeledes stikordet til at inddrage I. Wallersteins tilgang.

3. Immanuel Wallerstein - En verdenssystemtilgang

I. Wallersteins historiske tilgang indebærer, at analysen er bredt anlagt for at forstå kapitalismens modsætningsfyldte udvikling. Det gør han ved hjælp af en overordnet model og nogle ret generelle hypoteser. Derudfra fordyber han sig så i de enkelte historiske faser.

Teoriindhold

Immanuel Wallersteins (IW) verdensbillede eller begrebsapparat

indeholder som det overordnede begreb et "socialt system", hvor det konstituerende element er én arbejdsdeling, dvs. at forskellige sektorer og geografiske områder er afhængige af et økonomisk bytte for at fungere.

Et socialt system kan principielt have to former. Dels kan der være tale om et minisystem, hvor arbejdsdelingen udspilles inden for en og samme kulturelle overbygning. Desuden kan der være tale om et verdenssystem, hvor arbejdsdelingen foregår inden for et område med flere kulturelle overbygninger. Afhængig af om verdenssystemet har ét fælles politisk system eller overgribes af flere politiske systemer skelner IW mellem verdensriger (world empires) og verdensøkonomier (world economies). Til verdensøkonomien knytter IW begrebet markedsøkonomi, hvorved det bliver identisk med kapitalisme (a capitalist world economy).

Inden for rammerne af den fremvoksende "europæiske verdensøkonomi" skete der a. historiske, økonomiske og geografske årsager en "tilfældig" specialisering mellem de forskellige regioner, der fik form af en hierarkisering på verdensplan, såvel som internt i nationerne.

Heri indtog nationerne forskellige strukturelle positioner, der er begræbssliggjort ved termene center, periferi og semiperiferi.

I det, der senere blev centernationer, var der et gunstigt udgangspunkt for diversificering af landbruget og den begyndende industriopbygning. I disse lande udvikledes et relativt sammenhængende nationalt produktionssystem. Samtidig blev udviklingen af et stærkt statsapparat¹⁶ gjort lettere af interessesammenfald og en alliance mellem hovedsageligt jordejere med avanceret landbrugsproduktion og handelskapital.¹⁷ Staten kunne så anvendes til at fremme disse specifikke interessers fremtrængen på verdensmarkedet - dvs. over for periferien.

IW drager ud fra sit verdensøkonomiudgangspunkt den konklusion, at selve eksistensen af en stærk og centraliseret statsmagt i cen-

16) Samtidig fik statsapparatet også en egendynamik - en bureaukratisering - byggende på en vis autonomi over for de grupper, der konstituerede statens magt. Derfor kunne statsindgreb også virke imod de konstituerende gruppers interesser (hvilket også var tilfældet).

17) Der var en fælles interesse i at have en åben økonomi med verdenshandel.

tret medførte, at staten i periferien blev tilsvarende svag. Centerstaterne påtvang sin magt over for periferistaterne og deformerede derved periferilanden økonomier. Magtforskellen fik konkret udtryk i værdioverførsler - det ulige bytte.

Men endnu på dette grundlæggelsesstadium for den internationale arbejdsdeling var der hovedsageligt tale om varehandel.

Semiperiferien i IWs begrebsapparat indtager en mellemposition. Semiperiferien (som er et relativt begreb) kan kendes ud fra følgende karakteristika. Der er et middelhøjt lønniveau og profitniveau i forhold til centret. Semiperiferien indgår i et ulige bytte med både centret og periferien (hhv. negativt og positivt). I semiperiferien er der en stor grad af statslig kontrol over markedet, fordi det frie marked nemlig ikke fungerer til semiperiferiens fordel, men derimod til fordel for den stærkeste part, centret.¹⁸

Semiperiferien skal hovedsagelig forstås ud fra sin funktion som medierende i de modsætninger, der findes i hele verdenssystemet. På den måde bliver semiperiferien nødvendig for verdensøkonomiens gnidningsløse eksistens.

I relation til n.i.a. er udviklingen fra at have haft status som periferiland til at opnå semiperiferiposition interessant. IW understreger, at en sådan udvikling kun er mulig for nogle få lande ad gangen. Udviklingen sker nemlig altid på bekostning af andre.

IW foretager en historisk specificering for at komme frem til at beskrive to veje, ad hvilke der har været tale om en vis udvikling, nemlig importsstitutionsstrategien og den eksportorienterede industrialiseringsstrategi.

Importsstitutionsstrategien har været fulgt i 1930'erne af bl.a. nogle latinamerikanske lande, hvor der i forvejen eksisterede en vis industriel basis - hovedsagelig letindustri. Disse lande fik en chance for at videreudvikle en nationalt kontrolleret industri som følge af den afskæring fra verdensmarkedet, som fulgte krisen i 1930'erne.

Det blev fulgt op med omfattende statsindgreb såsom importtold

18) Dette er også konklusionen af bl.a. F. Lists arbejder. Se f.eks. D. Senghaas, Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik, Suhrkamp, Frankfurt, 1977, pp. 75ff.

på færdigvarer, industristøtte og et forsøg på at slå bro over de interne klassemodsætninger mellem især industriarbejdere og borgerskabet på den ene side og landsektoren på den anden side.

Imidlertid lykkedes det hverken at skabe et tilstrækkeligt internt marked eller overvinde den teknologiske afhængighed af centret.

Ved eksportindustrialiseringsstrategien er drivkraften bag udviklingen udenlandsk kapital. Tanken er, at mns. skal få interesse i landet, fordi de enten kan udnytte den billige arbejdskraft eller få indpas på det lokale marked. Denne strategi kræver et tæt samarbejde mellem mns. og det statslige bureaukrati og er ofte forbundet med en kraftig repression. Dette er særlig udpræget, hvis mns's hovedinteresse er den billige arbejdskraft. I dette tilfælde vil det også være mns's interesse at eksportere til centrets markeder, hvor efterspørgslen findes.

Periferiens interesse i en sådan udvikling er hovedsagelig at tjene fremmed valuta, få industribeskæftigelse og håbe på afsmitningseffekter af industrialiseringen såsom viden og teknologi.¹⁹

Det generelle problem i denne model er, at lønnen i periferien kun betragtes som en omkostningsfaktor og ikke som et efterspørgselsskabende element, fordi produktionen skal afsættes til centret.

Eksportindustrialiseringsstrategien anvendt i flere lande indebærer også, at der opstår konkurrence mellem de perifere/semiperifere lande både om at tiltrække sig mns. og om afsætningsmarkederne.

Specielt under en kriseperiode er alle disse negative træk udtalt. Generelt mener IW, at udviklingsperspektiverne for semiperiferien kan indeholde muligheder for nogle få lande, mens det ser meget sort ud for periferien.

Gyldighedsområde

Sammenlignet med de to foregående skoler er Immanuel Wallersteins verdenssystem approach bredere på to dimensioner.

19) For fuldstændighedens skyld bør også IWs fremhævelse af self-reliance-strategien nævnes. Den betragter IW nærmest som noget unikt, der kun kan foregå i lande, der er af ringe betydning for den internationale arbejdsdeling. I. Wallerstein, The Capitalist World Economy, Cambridge, 1979, p. 82.

Hvor den tyske skole har ansatser til en historisk analyse af kapitalismens udvikling, forsøger IW at beskrive og forklare overgangen fra feudalisme til kapitalisme og verdensmarkedets udvikling op til dagens ny internationale arbejdsdeling i en bred historisk-genetisk ramme.

Hvor den tyske og hovedparten af den franske skoles analyser har hovedvægten liggende på det økonomiske niveau, forsøger IW mere systematisk at inddrage de klassemæssige forhold.

IWs valg af analyseenhed er også i opposition til en stor del marxistiske analyser. IW mener, at udgangspunktet må være et verdenssystem som et overordnet begreb, hvori eller hvorunder de forskellige nationalstater mere eller mindre tilfældigt eksisterer, agerer og udvikles.

I vurderingen af analyseniveauet må det understreges, at IW arbejder ud fra en anden - bredere - kapitalismeforståelse end både den tyske og den franske skole. IW sidestiller kapitalisme med markedsøkonomi, hvor producenterne fremstiller varer med salg og profit for øje. I forhold til den "gængse" bestemmelse af kapitalismen ser IW ikke den frie lønarbejder som et nødvendigt konstituerende element - et element, der er knyttet til produktionsfæren. Den frie lønarbejder er blot en udpresningsform blandt mange andre. Den knytter an til industrikapitalismen, som er at skelne fra f.eks. agrarkapitalisme.

Ved ikke at arbejde produktionssfæren direkte ind i sine definitioner, koncentrerer IW sig om cirkulationssfæren. Derfor bliver arbejdsdelingen og markedet så centrale begreber i hans analyser.

Forklaringskraft

IW arbejder med et enormt empirisk materiale, som for det meste består af historiske eksempler. Det bibringer et godt overblik og et rigt perspektiv. Men der er en tendens til, at IW i sin metode benytter en model, som presses ned over hans enorme empiriske materiale. Modellen bruges ikke til at strukturere analysen, men snarere anvendes empirien eksemplificerende og syntetiserende. Der mangler altså indarbejdelsen af en feed-back mekanisme, hvorved de empiriske forhold kan modificere modellen. Den er et engang konstrueret tankesæt, som bestemmer empiriudvælgelsen.

Afslutning

De tre skoler kan placeres i forhold til nogle grundlæggende træk ved den kapitalistiske produktionsproces' indretning.

Skelner man mellem produktions- og cirkulationssfæren, må hovedvægten af IWs arbejder siges at ligge i sidstnævnte, mens både den tyske og franske skoles analyser især lægger vægt på produktionssiden. Forskellen mellem disse to er, at den tyske skole tager udgangspunkt i værdiøgningsprocessen (merværdirealiseringen), mens den franske skoles udgangspunkt er produktionens stoflige side (merværdiproduktionen og reproduktionen af kapitalforholdet). Dette får væsentlige konsekvenser, hvorom nedenstående sammenstilling vil handle.

P.g.a. sin koncentration om værdiøgningsprocessen foregår den tyske skoles analyser på brancheniveau, hvilket får konsekvenser m.h.t. at se helheden af de tendenser, der tilsammen udgør n.i.a.

Hovedtendensen hos Fröbel et al. er en opsplitning og globalisering af produktionsprocessen. Ved en generalisering af denne tendens er Fröbel et al.'s perspektiv dannelsen af ét verdensmarked for produktionssteder og arbejdskraft. Det fører til en konkurrence om arbejdspladser, der allerede nu har givet sig udslag i krise for dele af centrets arbejderklasse, for de svage kapitaler og for statsmagten. Men Fröbel et al. betragter det ikke som en krise for kapitalen generelt, idet den jo udbreder sin værdiøgningsproces globalt.

Den franske skole fremhæver den stoflige side af produktionsprocessen som det determinerende aspekt. Imidlertid skjules bevægelserne her af værdiøgningsprocessen (det dominerende aspekt), hvorfor det er nødvendigt at afdække den stoflige side. Som sit fremmeste redskab hertil betjener den franske skole sig af sektoranalysen. Inden for sektortankegangen bliver ideen om et sammenhængende nationalt produktionssystem et væsentligt punkt.

Derfor er det oplagt, at den franske skoles fokus er kapitalens integrative processer inden for nationalstatslige rammer frem for opsplitningen og denationaliseringen.

Den konkrete historiske situation, som centret befinder sig i nu, betegnes af den franske skole som en organisk krise. Det vil sige, at arbejdsprocessen (den stoflige side af produktionen) ikke kan opfylde de krav, som værdiøgningsprocessen stiller. Det har givet sig udslag i en faldende profitrate og overproduktion af produktions-

midler. Løsningen er, at der foretages en ændring af produktionens stofflige grundlag og en omlokalisering. Dette forløber i dag ved en omstrukturering i centret og ved en udflytning af dele af produktionen til periferien.

Ved omstruktureringen i centret bliver det centralt, at staten deltager aktivt i styrkelsen af det nationale produktionssystem og satser på hjælp til produkt- og procesfornyelser.

Som et væsentligt led i omlokaliseringen af dele af produktionen til periferien hæfter den franske skole sig ved projekteksport, som er eksport af produktionsmidler. Herved styrkes tendenserne til opbygningen af nationale produktionssystemer i periferien. Betingelserne for denne strategis succes er imidlertid, at der i periferien skabes koblinger - en sammenhængende national produktionsstruktur - og et internt marked.

I. Wallerstein angriber problemerne på en mere overordnet måde, såvel historisk som analytisk. Han beskæftiger sig bredt med kapitalismens ulige og ujævne udvikling siden 16-hundredetallet under begrebet "a capitalist world economy".

Denne voksende sammenfletning i den internationale arbejdsdeling er hovedtendensen. Det lange perspektiv, han anlægger, blotlægger også forskellige kortere eller længere konjunkturer, hvor udviklingen ikke er så entydig. Til tider forstærkes hovedtendensen ved, at der forekommer en voksende internationalisering i verdenssystemet. Kolonialiseringssperioden og tiden efter den anden verdenskrig er sådanne epoker. Til andre tider modvirkes hovedtendensen, hvor verdensmarkedet indskrænkes under kriser. Så forsøger alle stater sig med en form for merkantilistisk beskyttelsespolitik. 1930'erne er en sådan periode.

En konklusion af dette er, at de forskellige tendensers indhold, retning og styrke må tolkes lidt varsomt, indtil tidsdimensionen er inddraget.

En lignende pluralisme i betragtningerne udviser IW i sin omtale af forskellige udviklingsstrategier. Ved at anvende IWs gennemgang af hhv. importsstitutions- og eksportindustrialiseringsstrategien kan vi modificere de tilsyneladende modsætninger mellem den franske og den tyske skole.

Fröbel et al. beskæftiger sig med den eksportorienterede strategi. Den er kun aktuel for et fåtal af lande i verden, hvor den rigelige og billige arbejdskraft søges udnyttet.

Den franske skole behandler en variant af importsubstitutionsstrategien, der ligeledes kun er relevant for få lande.

Begge strategier anvendes nemlig samtidig i et verdenssystem under forandring. Ændringerne i det samlede system har umiddelbart karakter af et nul-sumspil, hvor vækst og udvikling i nogle stater sker på bekostning af andre. Det er følgelig forbeholdt et fåtal af lande at få succes med disse strategier. Det er specielt udpræget, når det foregår under en verdensmarkedskontraktion som for nærværende.

IWs gennemgang af de to udviklingsstrategier peger desuden på visse mangler hos både den franske og især den tyske skole. Statens rolle og ikke-økonomiske forhold har en sekundær placering i begge analyser. Dette perspektiv bringer IW ind, og det er nødvendige overvejelser for at kunne vurdere de forskellige tendensers omfang og gennemslagskraft.

Hvis der således er muligheder for at udvide og nuancere forståelsen af n.i.a. ved at sammenholde og kombinere disse tre teoritilganges forklaringskraft, er det dog åbenlyst, at arbejdet med netop disse teoriretninger giver store vanskeligheder, der alle har at gøre med, at der anlægges en totalitetsbetragtning.

Hver især stiller teorierne - for at kunne give strukturelle forklaringer - krav om, at man skal kunne have overblik over udviklingen på såvel et økonomisk, et socialt og et politisk niveau.

For det andet forsøger alle teorierne at forklare udviklingen i hele den kapitalistiske verden. Det stiller store krav til en afvejning af træk, der kan siges at være generelle for verdenssystemet som helhed og træk, der mere specifikt er knyttet til egendynamikken i de forskellige dele af systemet (nationer eller regioner). Træk, der er nok så "egnsspecifikke", kan nemt - i deres kaotiske samtid - tillægges større betydning, end det egentlig viser sig at være berettiget.

For det tredje betyder kravet om en totalitetsbetragtning, at det historiske perspektiv tages i betragtning. En sådan historisk generisk forklaringstype bliver let uoverskuelig, fordi det væld af til-

dragelser, der ses som årsager til en bestemt udvikling, gør det svært at fastholde en linie eller struktur og at afgøre, hvad der er væsentlige forklaringsfaktorer på specifikke tidspunkter.

Denne uoverskuelighed, som opstår, fordi teorierne vil have alle relevante faktorer med, gør dem vanskelige at anvende i en empirisk analyse af n.i.a. Teorierne giver nok en god ballast til forståelsen af mange aspekter af n.i.a. og kan være ophav for en righoldig hypotesedannelse, men en fordybelse heri kræver en kolossal dataindsamling. På det økonomiske niveau er problemerne nok mindst, hvorimod det forekommer uoverkommeligt at indsamle og vurdere relevante sociale og politiske oplysninger.

Det er da også på sidstnævnte dimensioner, at teoriernes såvel styrke som svaghed kommer til udtryk.

For ser man på andre teorier om forholdet mellem center og periferi, forekommer de meget mere snævre i deres sigte og mere begrænset i deres forklaringskraft. Både moderniseringsteorierne, som i en årrække har været den filosofi, der kom til udtryk i FN-systemets udviklingssyn, og den oprindelige produktcyklusteori i sin amerikanske udformning fokuserer kun på en faktor - den teknologiske udvikling, som skal spredes til den tilbagestående del af periferiens dualsamfund. Derved vil der ifølge dette syn blive genereret vækst, på samme måde som udviklingen fandt sted i den vestlige verden. Dette er på trods af sin strømlinede konstruktion en for enkel forklaring.